

Қазақстан Республикасы
Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т. 29 (2)

ISSN 1814-6961
E-ISSN 2788-9718

- ТАРИХ
- ЭТНОЛОГИЯ
- АРХЕОЛОГИЯ

ОТАН ТАРИХЫ

2026. Т.29 (2)

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы
Отечественная история
History of the Homeland

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2026. Т. 29 (2)

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhы
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2026. Vol. 29. Is. 2. Pp. 833–850
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAХР / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2026_29_2_833-850

1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨНІРІНДЕГІ ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ САЯСАТЫ» (АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ)

Руслан Батырханұлы Жүсіпов¹, Гүлмира Келдібайқызы Нұрышева^{2*}

¹Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
(Байтұрсынұлы көшесі, 47, 110000 Қостанай, Қазақстан Республикасы)

Гуманитарлық ғылымдарының магистрі, Әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар факультеті деканының тәрбие ісі жөніндегі орынбасары

<https://orcid.org/0009-0007-9166-2067>. E-mail: rus.zhussupov@mail.ru

²Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті
(Байтұрсынұлы көшесі, 47, 110000 Қостанай, Қазақстан Республикасы)

PhD, әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының професор ассистенті

<https://orcid.org/0000-0003-0115-0951> E-mail: ng-8080@mail.ru

*Автор-корреспондент

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026

© Жүсіпов Р.Б., Нұрышева Г.К., 2026

Андатпа. *Kіріспе.* Мақалада ХХ ғасырдың 20–30 жылдарындағы Кеңес өкіметінің әлеуметтік-саяси саясатының маңызды тетіктерінің бірі – азаматтарды сайлау құқығынан айыру науқаны қарастырылады. Кеңестік билік қоғамды «таптық тұрғыдан қайта құру» мақсатында бірқатар әлеуметтік топтарды қоғамдық-саяси өмірден шеттету саясатын жүргізді. Бұл саясаттың құқықтық негізі 1918 жылғы РСФСР Конституциясында бекітіліп, оның 65-бабына сәйкес «таптық жат элементтер» санатына жатқызылған азаматтар сайлау және сайлану құқықтарынан айырылды. *Мақсаты мен міндеттері.* Зерттеудің мақсаты – 1921–1925 жылдар аралығында Қостанай губерниясының құрамына кірген Қостанай, Денисов және Боровской уездері бойынша діни белгілеріне байланысты сайлау құқығынан айырылған азаматтардың сандық көрсеткіштерін анықтау, олардың әлеуметтік құрамын талдау және бұл құбылыстың кеңестік діни саясатпен байланысын ашып көрсету. Осы мақсатқа жету үшін сайлау құқығынан айырудың құқықтық негіздерін талдау, архивтік деректерді жүйелеу, дін қызметкерлерінің үлес салмағын анықтау және олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына тигізген ықпалын бағалау міндеттері қойылды. *Материалдар мен тәсілдері.* Зерттеу жұмысының деректік негізін Қостанай облыстық мемлекеттік архивінің Р-72 және Р-237 қорларында сақталған құжаттар құрайды. Атап айтқанда, 1921–1925 жылдардағы сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тізімдері, әкімшілік құжаттар және статистикалық мәліметтер пайдаланылды. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, деректанулық, құрылымдық-функционалдық және сандық талдау әдістері қолданылды. Сонымен қатар кеңестік кезеңдегі нормативтік-құқықтық актілер мен отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге сүйенілді. *Нәтижелері.* Архивтік материалдарды талдау нәтижесінде 1921–1925 жылдар аралығында Қостанай губерниясының Қостанай, Денисов және Боровской уездері бойынша 2 мыңнан астам азаматтың

сайлау құқығынан айырылғаны анықталды. Олардың ішінде діни белгілеріне байланысты шектелгендердің саны 600-ден астам адамды құрап, жалпы шектелгендердің шамамен 30,2 пайызын құрады. *Қорытынды.* Зерттеу нәтижелері кеңестік биліктің дін қызметкерлерін саяси құқықтарынан айыру арқылы оларды әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан шектеуге және қоғамдық өмірден оқшаулауға ұмтылғанын көрсетеді. Бұл саясат дін қызметкерлерінің әлеуметтік мәртебесінің төмендеуіне, экономикалық мүмкіндіктерінің шектелуіне және кейінгі жылдардағы саяси қуғын-сүргіннің алғышарттарының қалыптасуына ықпал етті. Сонымен қатар мақала өңірлік архив деректері негізінде кеңестік діни саясаттың нақты көрінісін ашып көрсетіп, Қазақстан тарихнамасын жаңа деректермен толықтырады.

Түйін сөздер: Кеңес өкіметі, сайлау құқығынан айыру, «лишенцы», дін қызметкерлері, антирелигиялық саясат, Қостанай губерниясы, саяси қуғын-сүргін, әлеуметтік шектеу, кеңестік діни саясат.

Дәйексөз үшін: Жүсіпов Р.Б., Нұрышева Г.К. 1920–1930 жылдардағы Қостанай өңіріндегі діни бірлестіктерге қатысты Кеңес өкіметінің саясаты (архив деректері негізінде) // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 2. 833–850-бб. [қазақша]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_833-850

ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В КУСТАНАЙСКОМ РЕГИОНЕ В 1920–1930-Е ГОДЫ (НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ)

Руслан Батырханұлы Жусупов¹, Гульмира Келдыбаевна Нурушева^{2}*

¹Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы (д. 47, ул. А. Байтұрсынова, 110000 Костанай, Республика Казахстан)

Магистр гуманитарных наук, заместитель декана факультета социально-гуманитарных наук по воспитательной работе

<https://orcid.org/0009-0007-9166-2067>. E-mail: rus.zhussupov@mail.ru

²Костанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы (д. 47, ул. А. Байтұрсынова, 110000 Костанай, Республика Казахстан)

PhD, ассистент профессора, кафедра социально-гуманитарных дисциплин

<https://orcid.org/0000-0003-0115-0951>. E-mail: ng-8080@mail.ru

*Корреспондирующий автор

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2026

© Жусупов Р.Б., Нурушева Г.К., 2026

Аннотация. *Введение.* В статье рассматривается одна из важных составляющих социально-политической политики советской власти в 1920–1930-е годы – кампания по лишению граждан избирательных прав. Советская власть, стремясь к «классовой перестройке общества», проводила политику отстранения ряда социальных групп от общественно-политической жизни. Правовой основой данной политики стала Конституция РСФСР 1918 года, в статье 65 которой закреплялось лишение избирательных прав граждан, отнесённых к категории «классово чуждых элементов». *Цель и задачи исследования.* Целью исследования является выявление количественных показателей граждан, лишённых избирательных прав по религиозному признаку в Кустанайском, Денисовском и Боровском уездах, входивших в состав Кустанайской губернии в 1921–1925 гг., анализ их социального состава и раскрытие связи данного явления с советской религиозной политикой. Для достижения поставленной цели были определены следующие задачи: анализ правовых оснований лишения избирательных прав, систематизация архивных данных, определение доли служащих культа среди лишённых избирательных прав и оценка влияния данной политики на их социально-экономическое положение. *Материалы и методы.* Источниковую базу исследования составляют документы, хранящиеся в фондах Р-72 и Р-237 Государственного архива Костанайской области. В частности, использованы списки граждан, лишённых избирательных прав в 1921–1925 гг., административные документы и статистические сведения. В ходе исследования применялись историко-сравнительный, источниковедческий, структурно-функциональный и количественный

методы анализа. Кроме того, использованы нормативно-правовые акты советского периода, а также отечественная и зарубежная научная литература. *Результаты.* Анализ архивных материалов показал, что в 1921–1925 гг. в Кустанайском, Денисовском и Боровском уездах Кустанайской губернии избирательных прав были лишены более 2 тысяч человек. Из них свыше 600 человек были ограничены по религиозному признаку, что составляет около 30,2% от общего числа лишённых прав. *Заключение.* Результаты исследования показывают, что советская власть стремилась ограничить социально-экономические возможности духовенства и изолировать его от общественной жизни посредством лишения политических прав. Данная политика способствовала снижению социального статуса служителей культа, ограничению их экономических возможностей и формированию предпосылок для последующих политических репрессий. Кроме того, статья на основе региональных архивных материалов раскрывает конкретные проявления советской религиозной политики и дополняет историографию Казахстана новыми источниковыми данными.

Ключевые слова: советская власть, лишение избирательных прав, «лишенцы», служители культа, антирелигиозная политика, Кустанайская губерния, политические репрессии, социальные ограничения, советская религиозная политика.

Для цитирования: Жусупов Р.Б., Нурушева Г.К. Политика советской власти в отношении религиозных объединений в Кустанайском регионе в 1920–1930-е годы (на основе архивных материалов) // Отан тарихы. 2026. Т. 29. № 2. С. 833–850. [на казахском]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_833-850

THE POLICY OF THE SOVIET GOVERNMENT TOWARD RELIGIOUS ASSOCIATIONS IN THE KOSTANAY REGION IN THE 1920S–1930S (BASED ON ARCHIVAL SOURCES)

Ruslan Batyrkhanuly Zhusupov¹, Gulmira Keldybaevna Nurusheva^{2*}

¹Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly (47, A. Baitursynov str., 110000 Kostanay, Republic of Kazakhstan) Master of Humanities, Deputy Dean for Educational Work of the Faculty of Social and Humanitarian Sciences <https://orcid.org/0009-0007-9166-2067>. E-mail: rus.zhussupov@mail.ru

²Kostanay Regional University named after Akhmet Baitursynuly (47, A. Baitursynov str., 110000 Kostanay, Republic of Kazakhstan) PhD, Assistant Professor, Department of Social Sciences and Humanities <https://orcid.org/0000-0003-0115-0951>. E-mail: ng-8080@mail.ru

*Corresponding author

© Valikhanov IHE, 2026

© Zhusupov R.B., Nurusheva G.K., 2026

Abstract. Introduction. The article examines one of the important mechanisms of the socio-political policy of the Soviet government in the 1920s–1930s – the campaign to deprive citizens of voting rights. In its effort to achieve the “class-based reconstruction of society,” the Soviet regime implemented a policy of excluding certain social groups from public and political life. The legal basis of this policy was established in the 1918 Constitution of the RSFSR, particularly in Article 65, according to which citizens categorized as “class-alien elements” were deprived of the right to vote and to be elected. *Purpose and objectives.* The purpose of this study is to determine the quantitative indicators of citizens deprived of voting rights on religious grounds in the Kostanay, Denisov, and Borovsk districts of the Kostanay province between 1921 and 1925, to analyze their social composition, and to reveal the connection of this phenomenon with Soviet religious policy. To achieve this goal, the following tasks were set: to analyze the legal foundations of the deprivation of voting rights, to systematize archival data, to determine the proportion of clergy among those deprived of voting rights, and to assess the impact of this policy on their socio-economic status. *Materials and methods.* The source base of the study consists of documents preserved in the R-72 and R-237 collections of the State Archive of Kostanay Region. In particular, lists of citizens deprived of voting rights in 1921–1925,

administrative documents, and statistical data were used. The research employed historical-comparative, source analysis, structural-functional, and quantitative research methods. In addition, normative legal acts of the Soviet period as well as domestic and foreign scholarly literature were used. *Results.* Analysis of archival materials showed that between 1921 and 1925 more than 2,000 citizens were deprived of voting rights in the Kostanay, Denisov, and Borovsk districts of Kostanay province. Among them, more than 600 individuals were restricted on religious grounds, accounting for approximately 30.2% of the total number deprived of voting rights. *Conclusion.* The results of the study demonstrate that the Soviet authorities sought to limit the socio-economic opportunities of the clergy and isolate them from public life by depriving them of political rights. This policy contributed to the decline of the social status of religious ministers, restricted their economic opportunities, and created preconditions for the political repressions of subsequent years. Furthermore, based on regional archival materials, the article reveals concrete manifestations of Soviet religious policy and enriches the historiography of Kazakhstan with new empirical data.

Keywords: Soviet government, disenfranchisement, «lishentsy», clergy, anti-religious policy, Kostanay province, political repression, social restrictions, Soviet religious policy.

For citation: Zhusupov R.B., Nurusheva G.K. The policy of the soviet government toward religious associations in the Kostanay region in the 1920s–1930s (based on archival sources) // Отан Тарихы. 2026. Vol. 29. № 2. Pp. 833–850. [in Kazakh]. DOI: 10.51943/2788-9718_2026_29_2_833-850

Кіріспе. XX ғасырдың 20–30-жылдары кеңестік саяси жүйенің орнығуы барысында қоғамның әлеуметтік құрылымын түбегейлі қайта қалыптастыруға бағытталған саясат жүргізілді. Бұл саясаттың құрамдас бөлігі ретінде «таптық жат элементтерді» қоғамдық-саяси өмірден аластату тетігі кеңінен қолданылды. Аталған үдеріс Кеңес Одағы көлемінде заңнамалық негізде жүзеге асырылып, 1918 жылғы РСФСР Конституциясы арқылы бекітілді. Конституцияның 65-бабына сәйкес бірқатар әлеуметтік топтар, соның ішінде дін қызметкерлері мен олардың отбасы мүшелері сайлау және сайлану құқығынан айырылды. Дін өкілдерін құқықтық шектеу кеңестік атеистік идеологияны орнықтырудың және дәстүрлі рухани институттарды әлсіретудің негізгі құралдарының біріне айналды. Сайлау құқығынан айыру тек саяси тетік қана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық қысым жасау әдісі болды. Бұл шаралар азаматтардың еңбек ету, білім алу, әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне қатысу құқықтарын шектеумен қатар, оларды қоғамнан оқшаулауға бағытталды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі – кеңестік репрессиялық саясаттың бір қыры болып табылатын «сайлау құқығынан айыру» науқанының өңірлік деңгейдегі көрінісін, нақтырақ айтқанда Қостанай облысы аумағындағы діни қызметкерлердің тағдыры арқылы талдау қажеттілігімен айқындалады. Кеңестік кезеңдегі саяси қуғын-сүргін мәселелері кеңінен зерттелгенімен, азаматтарды сайлау құқығынан айыру арқылы шектеу тетігінің әлеуметтік салдары мен оның дін қызметкерлеріне тигізген ықпалы арнайы, жүйелі түрде қарастырылуы әлі де өзекті болып отыр. Әсіресе 1921–1925 жылдар аралығындағы архивтік деректер негізінде жүргізілген талдау кеңестік діни саясаттың аймақтық ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – 1921–1925 жылдар аралығында Қостанай губерниясына қарасты Қостанай, Денисов және Боровской уездері бойынша діни белгілеріне байланысты сайлау құқығынан айырылған азаматтардың сандық көрсеткіштерін анықтау, олардың әлеуметтік құрамын талдау және кеңестік биліктің діни саясатымен байланысын ашып көрсету.

Осы мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер қойылды:

- 1918 жылғы РСФСР Конституциясындағы сайлау құқығынан айыруға қатысты құқықтық нормаларды талдау;
- Қостанай өңірі бойынша 1921–1925 жылдар аралығындағы архивтік деректерді жүйелеу;
- Діни қызметкерлердің үлес салмағын сандық тұрғыдан айқындау және оны жалпыодақтық көрсеткіштермен салыстыру;
- Сайлау құқығынан айырудың діни қызметкерлердің әлеуметтік-экономикалық жағдайына тигізген әсерін бағалау.

Осылайша, зерттеу кеңестік кезеңдегі дінге қатысты саясаттың өңірлік деңгейдегі нақты көрінісін ашып көрсетіп, сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тарихи тағдырын зерделеу арқылы ұлттық тарихнаманы жаңа деректермен толықтыруға бағытталады.

Талқылау. Зерттеу жұмысы тарихи жүйелілік, салыстырмалы талдау және құрылымдық-функционалдық әдістерге негізделеді. Тарихи фактіні талдауда архивтік деректер кеңінен

қолданылды, сонымен қатар деректанулық және тарихи-салыстырмалы әдістер маңызды рөл атқарды. Зерттеу барысында кеңестік кезеңдегі нормативтік-құқықтық актілер, архивтік құжаттар және ғылыми әдебиеттер пайдаланылды. Жұмыста нақты оқиғаларды уақыт және кеңестік аясында қарастыру принципі сақталды.

Қазақстанда бұл тақырып зерттелуі аз, сондықтан өзекті мәселе болып табылады. Көршілес Ресейде біршама зерттеулер жүргізілгенімен, жүйелі ғылыми еңбек әлі жоқ. Мысалы, «Декреты Советской власти» (М.: Политиздат, 1959, Т. 2) [Декреты Советской власти, 1959: 685] және Н.А. Фёдорова «Лишенцы 1920-х годов: советское сословие отверженных» [Фёдорова, 2007: 483–496] мақаласы осы тақырыпты қамтиды. Кеңестік тарихи әдебиетте сайлау құқығынан айыру басты тақырып болмағанымен, ол кейбір зерттеулерде қарастырылған. 1920-жылдары кеңес құқықтанушылары М. Владимирский, С.М. Бродович, П.И. Стучка, Г.С. Гурвич сайлау жүйесінің дамуы контекстінде сайлау құқығынан айыру және оны қалпына келтіру рәсімдерін зерттеді [Владимирский, 1921: 144; Бродович, 1925: 132; Стучка, 1929: 160; Гурвич, 1929: 336]. Алайда, олардың еңбектері көбінесе насихаттық сипатта болды [Каврайский, Хамармер, 1929: 64]. Бұл зерттеулерде сайлау құқығынан айыру мәселесі объективті тарихи процесс ретінде емес, таптық күрестің заңды құралы ретінде негізделді. Дегенмен, қазіргі отандық және шетелдік тарихнамада бұл мәселе жаңа әдіснамалық тұрғыдан қайта қарастырылуда. 1936 жылғы Конституция қабылданғаннан кейін сайлау құқығынан айыру өзекті мәселе болудан қалғандықтан, зерттеулерде үзіліс пайда болды. 1950–1980 жылдары құқықтанушылар бірінші кеңес Конституциясын зерттеу аясында [Филимонов, 1960: 215; Лепешкин, 1966: 535; Портнов, Славин, 1982: 310; Чистяков, 1984: 208], ал тарихшылар Кеңестер қызметі мен «эксплуататорлық таптардың» [Боженко, 1969: 212; Гушин, Ильиных, 1987: 312; Андреев, 1990: 235] жойылуын зерттеу контекстінде сайлау құқығынан айыру және «айрылғандар» мәселесін қозғады. Дегенмен, бағалау тәсілдері стереотиптік сипатта болып, тек кейбір дәлелдермен толықтырылды.

Сайлау құқығынан айыру мәселесі арнайы зерттеу тақырыбы ретінде тек 1990 жылдардың басында қарастырылды. Ресейлік зерттеушілер арасында «айрылғандар» проблемасын жаңа бағалау позицияларынан алғаш зерттеген А.И. Добкин [Добкин, 1992: 600–628] болды. Кейіннен, 1990 жылдардың екінші жартысынан бастап, жеке аймақтардың «айрылғандары» және әртүрлі «айрылғандар» топтары терең зерттелді. 1997 жылы «Уралдағы репрессия тарихы» жинағы жарық көрді, оның бір мақаласы «дін қызметкерлері» санатына арналды, бұл бұрын әдебиетте арнайы қарастырылмаған тақырып еді. Ю.А. Русина дін қызметкерлерінің демографиялық құрылымы, шіркеудегі лауазымдары, әлеуметтік қатысудағы өзгерістер және сайлау құқығын қалпына келтіру мотивтерін талдайды [Русина, 1997: 119–129].

Мемлекеттің репрессивті-дискриминациялық саясаты контекстінде сайлау құқығынан айыру мәселесі С.А. Красильников [Красильников, 1998: 322], Т.И. Славко [Славко, 1995: 174], В.М. Кириллов [Кириллов, 1996: 231] еңбектерінде қарастырылды. «Айрылғандар» категориясын зерттеуде қазіргі дереккөздік талдау әдістері мен ақпараттық технологиялар қолданылды. Ерекше назар аударарлық еңбек – Мәскеу зерттеушілерінің «Лишение избирательных прав в Москве в 1920–1930-е годы» монографиясы [Тихонов және т.б., 1998: 256]. «Әлеуметтік инженерия» саясаты және революциядан кейін маргиналды жағдайға түскен адамдардың мәртебесі мен тағдыры Т.М. Смирнованың [Смирнова, 2003: 296] жұмысында қарастырылды, дін қызметкерлері автордың «тәубе хаттары» және билік реакциясы контекстінде талданды.

Батыс Сібір материалдары негізінде «айрылғандарды» зерттеу М.С. Саламатова [Саламатова, 2007: 320; Саламатова, 2016: 434] жүргізді. Оның еңбектерінде «айрылғандарға» қатысты кеңес заңнамасы, оның практикадағы қолданылуы, ауылдық және қалалық «айрылғандардың» саны, құрамы және құрылымы қарастырылады. Мұндай кешенді зерттеу дін қызметкерлерінің әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштерін басқа «айрылғандар» топтарымен салыстыруға мүмкіндік берді. Автор олардың өмірлік стратегиясы мен мінез-құлық тактикасын жан-жақты қарастырды.

«Айрылғандардың» зерттеулері жалғасуда, олардың ішінде жеке аймақтар (Мордовия, РСФСР батыс аймағы, Алтай, Тверь, Қырым) және әртүрлі санаттағы сайлау құқығынан айрылғандар қарастырылады [Морозова, 2005: 24; Полякова, 2007: 65–68; Карпычева, 2009: 26; Серокурова, 2010: 28; Валуев, 2012: 232].

Тарихшылар мен құқықтанушылар бұл құбылысты әртүрлі қырынан зерттейді: құқықтанушылар оны кеңес сайлау заңнамасының дамуындағы жеке кезең ретінде қарастырады [Белоновский, 2009: 13–16; Дуксин, 2009: 20–23].

Православтық руханиятқа қатысты сайлау құқығынан айыру мәселесін арнайы зерттеген З.Ш. Мавлютова Түмен және Тобольск округтері материалдарын талдады [Мавлютова, 2009: 52–57]. Ю.А. Русина Орал өңіріндегі материалдар негізінде «айрылғандардың» әлеуметтік-мәдени сипаттарын, өтініштерін жан-жақты зерттеді [Русина, 2009: 192–200].

Новосибирск ұлттық зерттеу мемлекеттік университетінің өкілі А.А. Кожаева 1918–1936 жылдардағы «сайлау құқығынан айрылғандарды» кемсітушілік науқанын зерттеді. Автор РСФСР 1918 жылғы Конституциясының бастауын атап, кеңестік кезеңдегі еңбектерде мәселенің таптық күрес тұрғысынан идеологияландырылғанын, посткеңестік кезеңде «айрылғандарды» әлеуметтік-құқықтық кемсідудің және саяси бақылаудың құралы ретінде қарастырылғанын көрсетеді. Зерттеу барысында тарихи-құқықтық, институционалдық, әлеуметтік-стратификациялық және микротарихи тәсілдер қолданылып, нормативтік-құқықтық актілер, архив деректері, статистикалық материалдар және «айрылғандардың» жеке істерін талдау әдістері сипатталады. Сонымен қатар ғылыми дискурстың эволюциясы – кеңестік апологетикалық ұстанымнан тоталитарлық жүйе жағдайында азаматтық құқықтарды шектеуді сын тұрғысынан бағалауға дейін – қарастырылады. Автор әр кезеңдегі зерттелу деңгейінің біркелкі еместігін атап, қазіргі кезеңде тақырыпты зерттеуде белгілі бір «тоқырау» бар деп қорытындылайды [Кожаева, 2024: 130–138].

Батыс тарихнамасында сайлау құқығынан айыру кеңестік әлеуметтік тарихын зерттеу контексінде қарастырылды. Ш. Фицпатрик бұл құбылысты 1920–1930 жылдардағы кеңес қоғамының әлеуметтік құрылым динамикасының маңызды факторы ретінде бағалады [Фицпатрик, 1990: 16–31], сонымен қатар күнделікті өмір тарихы аясында қарастырды [Фицпатрик, 2008: 336; Фицпатрик, 2011: 376]. Американдық зерттеуші В. Бровкин [Brovkin, 1998: 266] де «айрылғандар» проблемасын әлеуметтік тарих тұрғысынан зерттеді. Г. Алексопулос жеке іс материалдарына сүйене отырып, сайлау құқығынан айыруды саяси репрессиялардың бір түрі ретінде қарастырды [Alexopoulos, 2003: 243].

Қазіргі уақытта постреволюциялық кезеңдегі діни руханияттың сайлау құқығынан айырылуы кешенді зерттелмеген. Зерттеуді қажет ететін мәселелерге дін қызметкерлерінің сайлау құқығын қалпына келтіруге талпыныстары, құқықтық мәртебесін қорғау әрекеттері, 1920–1930 жылдардың бірінші жартысында билік деңгейлерінің руханият қызметкерлерінің мәртебесіне реакциясы кіреді. Бұл мемлекеттік-құдай қатынастарын зерттеу аясын кеңейтеді.

Соңғы жылдары отандық ғалымдар сайлау құқығынан айырылған дін өкілдерінің тағдырын зерттеуге ерекше назар аударып келеді. Евразия ұлттық университетінің зерттеушісі Ю.В. Шаповал 1920–1930 жылдары Солтүстік Қазақстанда, оның ішінде Петропавл қаласында кеңес билігінің мұсылман дінбасыларына қарсы саясатын талдады. Зерттеуде репрессия эволюциясы – құқықтық шектеуден бастап, ПХК (НКВД) тарапынан «контрреволюциялық ұйымдарға қатысушы» деген айыппен қолдан жасалған қылмыстық істерге дейінгі үдеріс – тарихи реконструкция әдісімен, ақталған дін қызметкерлерінің тергеу материалдары арқылы қарастырылды. Автор мұсылман дінбасыларын тек қуғын-сүргін нысаны ғана емес, өз ұстанымын сақтаған субъект ретінде қарастырды [Шаповал, 2022: 153–168]. С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің өкілі Алпыспаева Г.А. 1920–1930 жылдардағы Қазақстандағы дін қызметкерлеріне қарсы кеңестік репрессиялық саясатты зерттеп, «айрылғандар» санатының дін өкілдерін жүйелі түрде кемсіту тетігіне айналғанын көрсетті. Архив деректерге сүйене отырып, нақты сандық мәліметтер келтірілді және сайлау құқығынан айыру науқанының өңірлік көлемі ашылды [Алпыспаева, 2023: 19–23].

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті өкілі А.К. Бұлғынбаеваның мақаласында 1920–1930 жылдардағы Шығыс Қазақстан өңірінде дін қызметкерлері мен молдаларды сайлау құқығынан айыру саясаты кеңестік биліктің антирелигиялық бағытының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Автор дін өкілдерін сайлауға қатысу құқығынан шеттетудің құқықтық негізі РСФСР 1918 жылғы Конституциясы ережелерінде бекітіліп, «лишенецтер» санаты арқылы «пролетариатқа жатпайтын» әлеуметтік топтарды, соның ішінде түрлі конфессия өкілдерін, азаматтық құқықтардан айыру тетігі қалыптасқанын көрсетеді. Зерттеуде сайлау құқығынан айыру науқаны әлеуметтік шектеулермен қатар жүргені атап өтіледі: салықтың көбеюі, жұмыстан шығару, мүлікті тәркілеу, жер аудару, «айрылғандардың» балаларына білім алуға шектеу қою сияқты шаралар қолданылған. Шығыс Қазақстан облысының архив материалдары негізінде мешіттер мен діни қауымдарға жасалған әкімшілік қысым тетіктері ашылып, жаңа әлеуметтік жіктеу жүйесінің дәстүрлі қоғамдық және отбасылық құрылымға кері әсері талданады. Автор сайлау құқығынан айыру саясаты

1930-жылдардағы қатаң қуғын-сүргінге ұласқан репрессиялық шаралардың бастапқы кезеңі болғанын және оның өңірдегі діни өмірдің трансформациясына, дін қызметкерлерінің қоғамдағы мәртебесінің өзгеруіне елеулі ықпал еткенін қорытындылайды [Булғынбаева, 2024: 14–21]. Астана халықаралық университеті, А. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты және Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті ғалымдары Қ.С. Өскембаев, С.А. Ескалиев, К.Т. Бодеевтің еңбегінде 1920–1930 жылдардағы кеңес билігінің дінге қарсы саясаты индустрияландыру, ұжымдастыру және «мәдени төңкеріс» үдерістерімен тығыз байланыста қарастырылады. Авторлар кеңестік идеология аясында «құдайсыз қоғам» қалыптастыру мақсаты көзделгенін атап көрсетіп, дінге қарсы күрестің кезеңдерін, әдістері мен мазмұнын жүйелейді. Зерттеудің тарихнамалық маңызы – архив материалдары негізінде дін қайраткерлеріне қарсы жүргізілген әкімшілік-құқықтық қысым, қылмыстық істердің қозғалуы, арнайы насихаттық іс-шаралар мен қуғын-сүргін тетіктерін кешенді талдауында. Авторлар кеңестік дінге қарсы саясатты тоталитарлық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде бағалап, оны қоғамды идеологиялық тұрғыдан қайта құруға бағытталған мемлекеттік стратегияның ажырамас элементі ретінде тұжырымдайды [Өскембаев және т.б., 2024: 196–206].

2021-2023 жылдары Қостанай облысының төңірегінде жұмыс істеген өңірлік комиссия мүшелерінің зерттеу жұмыстарының нәтижесі ретінде шыққан еңбектерден сайлау құқығынан шектелген дін қызметкерлері туралы мәліметтерді кездестіруге болады. Сонын ішінде «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толықақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары (XX ғасырдың 20-50 жылдары)». Т. 18. (Томды құрастырушылар: А.А. Айтмухамбетов, С.С. Исмаилов, А.Н. Табулденов, Р.Б. Жусупов, Т.А. Елибаев, К.М. Касымов) жинақта Қазақстан Республикасының Мемлекеттік республикалық, облыстық, өңірлік және аудандық, сондай-ақ ведомстволық архивтерінен алынған құжаттар қамтылады. Бұрын жарияланбаған архивтік құжаттар кеңес өкіметінің репрессиялық саясатының аз зерттелген тарихын ашады. Сондай-ақ ұжымдық авторлардың Айтмухамбетов А.А., Исмаилов С.С., Табулденов А.Н., Жусупов Р.Б. «1920-1940 жылдардағы қостанай облысындағы саяси қуғын-сүргін құрбандары туралы фактілерді зерттеу» монографиясынан әртүрлі архивтардан тапқан деректі дереккөздерге негізделген. Жұмыста байлар мен кулактарды тәркілеу және діни өкілдеріне қарсы қудалау себептері, немістерді Қостанай облысының аумағына депортациялау және орналастыру тарихы баяндалады [Айтмухамбетов және т.б., 2022: 6–73]. Сондай-ақ 1920 жылдары Қостанай губерниясы бойынша сайлау құқығынан шектелген дін өкілдерінің тізімі көрсетілген. Әсіресе 1921-1925 жылдар аралығындағы Қостанай облысының облыстық архивінде сақтаулы тұрған сайлау және сайлану құқықтары шектелген дін қызметкерлерінің тізімі нақтыланды. 1921 жылдың сәуір айынан бастап Қостанай губерниясы құрылды және оның құрамына Боровской, Қостанай, Денисов, Семиозерный, Федоров, Всесвятск, Адамов аудандары кірді. Оның ішінде Қостанай облыстық архив қорларынан табылған 3 аудан (Қостанай, Боровой, Денисов) бойынша шамамен 1921-1923 жылы дауыс беру құқығынан айырылған діни қызметкерлердің тізімін көруге болады.

Бұл мақала толықтай Қостанай облыстық мемлекеттік архивінен Р-72, Р-237 қорларында сақталған құжаттар негізінде жазылды. Сонын ішінде Р-72 қордың 20-дан астам іс, Р-237 қордың 5 іс ғылыми айналымға енгізілді.

Нәтижелері. 1917–1918 жылдардан бастап Кеңес өкіметінің орнауына байланысты діни бірлестіктердің қызметін едәуір шектейтін жарлықтар мен қаулылар қабылданды. Осы нормативтік құжаттардың негізінде дін өкілдеріне қарсы бұрын-соңды болмаған қудалау саясаты жүргізіле бастады. Бұл саясаттың құқықтық негіздері алғаш рет 1918 жылдың жазында Кеңестердің Бесінші Бүкілресейлік съезі қабылдаған алғашқы кеңестік Конституцияда көрініс тапты.

Аталған Конституцияда арнайы саяси шектеу енгізіліп, «сайланбайтын және сайлана алмайтын» азаматтар санаты белгіленді (төртінші бөлім, он үшінші тарау, алшыс бесінші бап). Осы бапқа сәйкес аталған санаттағы азаматтар белсенді және пассивті сайлау құқығынан айырылды. Конституция бойынша бұл санатқа жалдамалы еңбекті пайдалану арқылы пайда табатын тұлғалар, еңбекке жарамсыз кірістер есебінен өмір сүретіндер (капиталдан түсетін пайыздар, кәсіпорындардан немесе мүліктен түсетін кірістер), жеке саудагерлер мен сауда делдалдары, монахтар мен діни қызметкерлер, бұрынғы патша үкіметінің қызметкерлері мен полиция агенттері, жандармерия қызметкерлері, күзет бөлімшелерінің өкілдері, сондай-ақ патша әулетінің мүшелері енгізілді. Сонымен қатар белгіленген тәртіп бойынша ақыл-есі кем деп танылған немесе қамқорлықта жүрген адамдар және заң немесе сот үкімі бойынша белгілі бір мерзімге пайдакүнемдік немесе ар-намысты

қорлайтын қылмыстар жасағаны үшін сотталған тұлғалар да сайлау құқығынан айырылған азаматтар қатарына жатқызылды [Декреты Советской власти, 1959: 561–562].

Кеңес өкіметі үшін саяси тұрғыдан қауіпті деп танылған әлеуметтік топтардың ұжымдық бейнесі насихаттық материалдарда да көрсетілді. Мысалы, 1919 жылы суретші Дмитрий Моор (Орлов) жасаған «Кеңеске қарсы кім?» атты плакатта Кеңес билігіне қарсы әлеуметтік топтардың жинақталған бейнесі берілген (сур. 1).

Сур. 1. Кеңестерден аулақ болу керек – жаулар (суретші Д.С. Моордың «Кеңеске қарсы кім?» плакаты, 1919 жыл)

Осылайша Кеңес үкіметі өз билігін нығайту және қорғау мақсатында сайлау жүйесінде азаматтарды «өз» және «бөтен» деп бөлетін принципті енгізді. Сондықтан азаматтарды таптық негізде сайлау құқығынан айыру саясатын құқықтық формада жүзеге асқан саяси әдістердің бірі ретінде қарастыруға болады [Фёдорова, 2007: 486].

Қазіргі уақытта Кеңес Одағы кезеңіндегі тоталитарлық режимнің қалыптасуы мен қызмет етуіне арналған көптеген зерттеулер жарияланған. Көп жағдайда бұл еңбектерде саяси қуғын-сүргінге ұшыраған адамдардың тағдыры, яғни жер аударылғандар, лагерьлерге қамалғандар немесе өлім жазасына кесілгендер қарастырылады. Алайда Кеңес мемлекеті қоғамды қайта құру барысында тек репрессиялық әдістерді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік ортаны өзгертудің басқа да құралдарын кеңінен қолданды. Солардың бірі азаматтарды сайлау құқығынан айыру арқылы қоғамнан шеттету саясаты болды. Сондықтан XX ғасырдың 20-шы жылдарының басынан 30-шы жылдардың ортасына дейінгі кезеңдегі «айрылғандар» санатына жатқызылған азаматтардың тағдырын зерттеу Кеңес қоғамындағы әлеуметтік өзгерістерді жаңа қырынан түсінуге мүмкіндік береді.

Қостанай облыстық архивінің құжаттары Кеңес үкіметі енгізген «сайлау құқығынан айыру» саясатының бұл өңірде де белсенді түрде жүзеге асырылғанын көрсетеді. Архив материалдарын талдау нәтижесінде 1921–1925 жылдар аралығында сайлау және сайлану құқықтары шектелген дін қызметкерлерінің тізімдері нақтыланды.

1921 жылдың сәуір айында Қостанай губерниясы құрылды. Оның құрамына Боровской, Қостанай, Денисов, Семиозерный, Федоров, Всесвятск және Адамов аудандары енгізілді. Қостанай облыстық архивінің қорларынан табылған деректер негізінде Қостанай, Боровской және Денисов аудандары бойынша 1921–1925 жылдары сайлау құқығынан айырылған дін қызметкерлерінің тізімдері анықталды.

1923 жылдың қазан және қараша айлары аралығында Қостанай уезінің құрамына кірген тоғыз болыс бойынша сайлау құқығынан айырылған 865 жергілікті азамат тіркелген. Олардың ішінде дін қызметкерлері және діни белгілеріне байланысты шектелген тұлғалар саны 316 адамды құрады. Бұл көрсеткіш жалпы шектелген азаматтардың 36,3 пайызына тең [Айтмухамбетов және т.б., 2022: 6-73].

Келесі диаграмма деректері Қостанай уезінде сайлау құқығынан айыру саясатының едәуір бөлігі діни топтарға бағытталғанын көрсетеді (диаграмма 1). Яғни, әрбір үшінші шектелген азамат дін қызметімен байланысты болған.

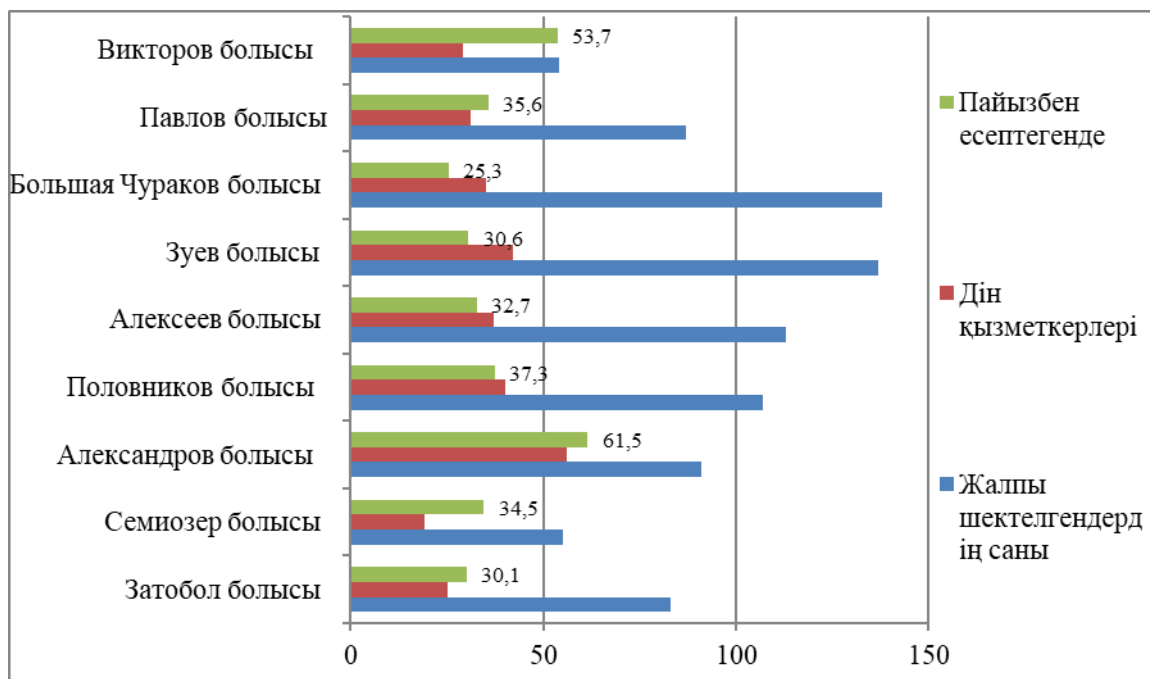

Диаграмма 1. 1921–1925 жылдардағы Қостанай губерниясында сайлау құқығынан айырылған азаматтардың жалпы құрылымындағы дін қызметкерлерінің үлес салмағы [ҚОМА, Қ.Р-72-қор, 1-тізбе, 163-іс, 2-12-п.; 167-іс, 15-п.; 156-іс, 10-п.; 166-іс, 3-п.; 157-іс, 7-п.; 164-іс, 21-п.; 161-іс, 3-п.; 165-іс, 7-п.; 162-іс, 5-п.]

1925 жылы Қостанай уезі бойынша сайлау құқығынан айырылғандардың жалпы саны 258 адамды құрады. Оның ішінде діни белгілеріне байланысты тіркелген азаматтар саны 114 адам болды. Бұл жалпы шектелгендердің 44,2 пайызын құрайды.

Қостанай уезінде сайлау құқығынан айырылғандардың арасында дін қызметкерлері ең ірі әлеуметтік топтардың бірі болған [ҚОМА, Қ.Р-72-қор, 1-тізбе, 248-іс, 18-п.]. Сонымен қатар диаграмма мәліметтері қоғамның басқа әлеуметтік топтары да шектеу шараларына ұшырағанын көрсетеді. Мысалы, материалдық жағдайына байланысты шектелгендер қатарына саудагерлер, жалдамалы еңбек пайдаланушылар және кәсіпкерлер енгізілді. Олардың үлесі жалпы шектелгендердің 27 пайызын құрады. Әкімшілік қызметіне байланысты шектелгендер қатарына Кеңес өкіметіне қарсы әрекеттерге қатысқандар, соның ішінде Колчак әскерінің құрамында болғандар және Ақпан төңкерісіне дейін патша үкіметінің офицерлері болған адамдар енгізілді. Бұл топ жалпы шектелгендердің 14 пайызын құрады. Сонымен қатар сот шешімі бойынша сайлау құқығынан айырылғандар 14 пайызды, ал денсаулық жағдайына байланысты шектелгендер 4 пайызды құрады.

1923 жылы Денисов ауданының құрамына кірген төрт болыс бойынша сайлау құқығынан айырылған 524 азамат тіркелген. Олардың ішінде дін қызметкерлері және діни белгілеріне байланысты шектелгендер саны 92 адамды құрады. Бұл көрсеткіш жалпы шектелгендердің 17,5 пайызына тең [Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толықақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары, 2022: 28-98; Айтмухамбетов, 2022: 6-73 б.; ҚОМА, Қ.Р-72-қор, 1-тізбе, 144-іс, 12-п.; 153-іс, 17-п.; Қ.Р-278-Ж-қор, 1-тізбе, 66-іс, 21-п.; 154-іс, 9-п.]

1925 жылғы деректер бойынша Денисов уезінде сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тізімін қарастыру барысында кейбір болыстар бойынша толық мәліметтердің ұсынылмағаны анықталды (кесте 1). Соған қарамастан сақталған архив материалдары негізінде 1925 жылдың тамыз айына дейін Денисов уезінің бірнеше болыстары бойынша жасалған тізімдер зерттелді. Осы деректерге сәйкес сайлау құқығынан айырылған азаматтардың жалпы саны 61 адамды құрады.

Кестеде көрсетілгендей, бұл тізімде дін қызметкерлерінің басым екендігі байқалады. Ауылдар бойынша жасалған тізімдерде молдалар, имамдар және православие дінінің священниктері тіркелген. Көптеген жағдайларда олардың сайлау құқығынан айырылу себебі «молда болғаны үшін» немесе «діни қызмет атқарғаны үшін» деп көрсетілген. Бұл деректер Кеңес өкіметінің дін қызметкерлерін әлеуметтік тұрғыдан сенімсіз топ ретінде қарастырғанын айқын көрсетеді.

Кесте 1. 1925 жылы Қостанай губерниясы Денисов уезі бойынша діни белгілеріне байланысты сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тізімі [КОМА, Қ.Р-72-қор, 1-тізбе, 141-іс, 18-25-п.]

Денисов ауданы (1925 жыл). Аққарға болысы бойынша құрастырылған тізімі				
№	Аты-жөні, тегі	Ақпан төңкерісіне дейінгі атқарған қызметі	Кеңес билігі орнағаннан кейінгі атқарған қызметі	Сайлау құқығынан шектелудің себебі
№ 1 ауыл				
1	Сартов Абдрахман	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 2 ауыл				
2	Алшимбаев Хасен	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 3 ауыл				
3	Тургунов Коргамбет	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 4 ауыл				
4	Кожатаев Молдакул	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
5	Нурпеисов Губайдулла	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 5 ауыл				
6	Оразаков Ахмед	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
7	Илеров Сундетбай	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
Жітіқара болысы бойынша құрастырылған тізімі				
№ 1 ауыл				
1	Тасбулатов Нурмаганбет	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
2	Орманов Габдулла	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
3	Жусупов Мухамед	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 2 ауыл				
4	Кожамсугуров Бримжан			
№ 3 ауыл				
5	Мункебаев Жусуп	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
6	Таукеев Сауеке	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 5 ауыл				
7	Минайдаров Хақимжан	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
8	Тажиғулов Сулеймен	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
Қайыңды болысы бойынша құрастырылған тізімі				
№ 1 ауыл				
1	Тасбулатов Бимагамбет	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 2 ауыл				
2	Альжанов Каби	Мұғалім	Молда	Патша жарлығымен

				молда болғаны үшін
№ 3 ауыл				
3	Баймагамбетов Алдаубай (Байменов Даубай)	Молда	Молда	Мешіт молдасы болғаны үшін
№ 4 ауыл				
4	Жиенкулов Мустафа	Имам	Мұғалім	Ауыл молдасы болғаны үшін
№ 5 ауыл				
5	Шакаев (Шугеев) Курмангалий	Молда	Мал шаруашылығы	Император Жарлығымен молда болғаны үшін
№ 6 ауыл				
6	Срымбетов (Ермбетов) Досмагамбет	Молда	Молда	Император Жарлығымен молда болғаны үшін
№ 7 ауыл				
7	Жилкибаев Аманбай	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
№ 8 ауыл				
8	Сандибаев Бахитжан	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
Жетікөл болысы бойынша құрастырылған тізімі				
№ 2 ауыл				
1	Досмақанбетов Талқанбай (Талқанбаев Домагамбет)	Молда	Молда	Діни молда ретінде
№ 6 ауыл				
2	Жанузаков Мутуолла	Молда	Мухтасиб	Мухтасиб ретінде
Бестөбе болысы бойынша құрастырылған тізімі				
1	Жанақаев (Жабакбаев) Исмурат	Мал шаруашылығы	Молда	Молда болғаны үшін
2	Танатаров Абдрахман	Мал шаруашылығы	Молда	Молда болғаны үшін
3	Жайгужин Ихсан (Искан)	Мал шаруашылығы	Молда	Молда болғаны үшін
4	Козыбаев (Коямбаев) Калмагамбет	Мал шаруашылығы	Молда	Молда болғаны үшін
5	Саутбаев Кабылбек	Мал шаруашылығы	Молда	Молда болғаны үшін
6	Елеубаев Ирхан (Егизбаев Эркан)	Мал шаруашылығы	Діқаншылық	Молда болғаны үшін
7	Далапов Сейтазим	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
8	Глеубергенов Бекентай	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
9	Жанақаев Шаймагамбет	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
10	Турибаев Искак	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
11	Омаров Аймагамбет	Молда	Молда	Молда болғаны үшін
12	Беренде Михаил	Дін қызметкері (Священник)	Дін қызметкері (Священник)	Дін қызметкері (Священник) ретінде
Аят болысы бойынша құрастырылған тізімі				
№ 4 ауыл				
1	Ирбатиев Орымбай	Молда	Имам	Ауыл имамы ретінде
№ 3 ауыл				

2	Бакеков Халел	Ауыл шаруашылығы	Молда	Император Жарлығымен молда болғаны үшін
№ 2 ауыл				
3	Карманов Мертемир	Ауыл шаруашылығы	Имам	Имам ретінде
4	Атантаев Абилкасим	Молда	Имам	Имам ретінде
Антонов болысы бойынша құрастырылған тізімі. Архангельск ауылы				
1	Икряников Иона	Дін қызметкері (Священник)	Дін қызметкері (Священник)	Дін қызметкері (Священник) ретінде
Валерьянов болысы бойынша құрастырылған тізімі				
Ново-Ильинский ауылдық кеңесі				
1	Давыдов Григорий Александрович	Дін қызметкері (Священник)	Дін қызметкері (Священник)	Діни ғұрыпты ұстанушы ретінде
Увальное ауылдық кеңесі				
2	Шаталов Степан	Ұстаз	Дін қызметкері (Поп)	Дін қызметкері (Поп) ретінде

1925 жылғы мәліметтер бойынша Денисов уезінде діни белгілеріне байланысты шектелгендердің саны 44 адамды құрап, жалпы шектелгендердің 72,1 пайызына тең болды (диаграмма 2). 2 диаграмма деректері бұл өңірде сайлау құқығынан айыру саясаты ең алдымен дін қызметкерлеріне бағытталғанын дәлелдейді.

Диаграмма 2. Денисов уезінің болыстары бойынша сайлау құқығынан айырылған азаматтардың жалпы санындағы дін қызметкерлерінің пайыздық үлесі (1925 ж.) [ҚОМА, Қ.Р-72-қор, 1-тізбе, 360-іс, 1-8-п.].

Сонымен қатар Денисов уезінде басқа әлеуметтік топтар да шектеуге ұшырады. Материалдық жағдайына байланысты шектелген саудагерлер мен кәсіпкерлер жалпы шектелгендердің 21,3 пайызын құрады. Патша үкіметіне қызмет еткені үшін шектелгендер 3,2 пайыз болса, сот шешімі бойынша шектелгендер 1,6 пайызды құрады.

Сайлау құқығынан айырылған азаматтардың әлеуметтік және экономикалық жағдайы Кеңес дәуірінде өте ауыр болды. Олар жұмыс орындарынан босатылып, кәсіподақтар мен кооперативтер құрамынан шығарылды. 1929–1935 жылдары енгізілген карточкалық жүйе кезінде олар азық-түлік пен тауарларды алу мүмкіндігінен айырылды. Сонымен қатар қалалардағы муниципалдық тұрғын үйлерден шығарылып, ірі қалалардан қоныс аударуға мәжбүр болды. Салықтық ауыртпалықтың күшеюі және арнайы салықтардың енгізілуі олардың әлеуметтік жағдайын одан әрі қиындатты. Тіпті олардың балалары орта мектептердің жоғары сыныптарына, техникалық мектептерге және жоғары оқу орындарына қабылданбаған жағдайлар да кездеседі.

Мысалы, 1921 жылы дін қызметкері болғаны үшін Пірімбаев мектебінің мұғалімі Абдрахман Аримбаев пен Резанцев мектебінің мұғалімі Федор Соколов қызметтерінен босатылған [ҚОМА, Қ.-237, 1-тізбе, 66-іс, 1-7-п.].

Сонымен қатар Кеңес өкіметі кезеңінде дін қызметкерлері бұрын патша үкіметі кезінде берілген әлеуметтік-экономикалық жеңілдіктерден айырылды. Мысалы, 1920 жылғы 1 шілдеде қабылданған қаулыға сәйкес Қостанай қаласы мен уезіндегі барлық діни қызметкерлерге өтініштер мен анықтамалар бергені үшін қандай да бір алым алуға қатаң тыйым салынды. Бұл қаулыны бұзған жағдайда шіркеу қызметкерлері сот жауапкершілігіне тартылатыны көрсетілген [ҚОМА, Қ.-237, 1-тізбе, 41-іс, 13-п.].

1936 жылы Кеңес Одағының жаңа Конституциясы қабылданып, онда жалпыға бірдей сайлау құқығы енгізілді. Дегенмен дін қызметкерлерін қоғамнан шектеу саясаты толық тоқтатылған жоқ. Мысалы, жұмысқа қабылдау кезінде толтырылатын сауалнамаларда «бұрын сайлау құқығынан айырылған ба» деген сұрақ сақталды. Сонымен қатар Біріккен мемлекеттік саяси басқарма және Ішкі істер халық комиссариаты органдарының қарауында дін қызметкерлері туралы арнайы мәліметтер базасы болды. Соның нәтижесінде 1937–1938 жылдары көптеген дін қызметкерлері Ресейді Федеративтік Кеңестік Социалистік Республикасының Қылмыстық кодексінің 58-бабы бойынша қуғын-сүргінге ұшырады.

Қостанай облысы бойынша сайлау құқығынан айырылған азаматтардың тізімдерінде мыңдаған дін қызметкерлерінің аты-жөндері тіркелген. Архив деректерінің толық емес екеніне қарамастан, 1921–1925 жылдар аралығында Қостанай, Денисов және Боровской аудандары бойынша 2 мыңнан астам азаматтың сайлау құқығынан айырылғаны анықталды. Олардың ішінде дін қызметкерлері және діни белгілеріне байланысты шектелгендер саны 600-ден астам адамды құрап, жалпы шектелгендердің 30,2 пайызын құрады.

Атап айтқанда, 1923 жылы Қостанай ауданында 314 адам, Денисов ауданында 92 адам, Боровской ауданында 44 адам сайлау құқығынан айырылған. 1921 жылы Денисов ауданының Валерьянов болысында 2 адам, 1924 жылы Қостанай ауданында 8 адам тіркелген [ҚОМА. Қ.Р-72. 1-тізбе, 272-іс, 1-93-п.]. 1925 жылы Қостанай ауданында 114 адам, ал Денисов ауданында 44 дін қызметкерінің сайлау құқығы шектелген.

1926 жылғы Бүкілодақтық халық санағының қорытындылары бойынша Кеңес Одағында сайлау құқығынан айырылған азаматтардың жалпы саны 1 040 894 адамды құрады, бұл сайлаушылардың жалпы санының 1,63 пайызына тең. Олардың ішінде саудагерлер мен делдалдар 43,3 пайызды, діни қызметкерлер мен монахтар 15,2 пайызды, еңбексіз табысқа өмір сүретіндер 13,8 пайызды, ал бұрынғы патша офицерлері 9 пайызды құрады.

Жалпы Кеңес Одағы бойынша діни белгілеріне байланысты сайлау құқығынан айырылғандардың үлесі 15,2 пайыз болған. Ал Қостанай облысы бойынша бұл көрсеткіш шамамен екі есе жоғары болғаны байқалады. Бұл жағдай өңірде дін қызметкерлеріне қатысты шектеу саясатының ерекше қарқынмен жүргізілгенін көрсетеді. Дегенмен бұл мәселе бойынша толық және нақты ғылыми қорытынды жасау үшін архив материалдарын кеңінен қамтитын қосымша зерттеулер жүргізу қажет.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу жұмысы Кеңес өкіметінің алғашқы онжылдықтарында жүзеге асырылған әлеуметтік-саяси саясаттың маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – азаматтарды сайлау құқығынан айыру тетігінің мазмұны мен салдарын айқындауға мүмкіндік берді. Кеңестік билік қоғамның әлеуметтік құрылымын түбегейлі қайта қалыптастыру мақсатында бірқатар әлеуметтік топтарды қоғамдық-саяси өмірден шеттету саясатын жүргізді. Осы саясаттың құқықтық негізі 1918 жылғы Ресейді Федеративтік Кеңестік Социалистік Республикасының Конституциясында бекітіліп, оның 65-бабына сәйкес «таптық жат элементтер» ретінде танылған азаматтар белсенді және пассивті сайлау құқықтарынан айырылды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, аталған шектеу саясатының негізгі нысаналарының бірі дін қызметкерлері болды. Кеңес мемлекеті атеистік идеологияны орнықтыру және дәстүрлі діни институттардың қоғамдық ықпалын әлсірету мақсатында дін өкілдерін саяси құқықтарынан айыру арқылы оларды қоғамдық өмірден шеттетуге ұмтылды. Сайлау құқығынан айыру тек саяси құрал ретінде ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық қысым жасау тетігі ретінде қолданылды. Оның нәтижесінде дін қызметкерлері мемлекеттік қызметтерден шеттетіліп, кәсіподақтар мен кооперативтік ұйымдарға мүшелік ету мүмкіндігінен айырылды, әлеуметтік жеңілдіктерден айырылды, ал олардың балалары білім алу мүмкіндіктерінен шектелді.

Қостанай облыстық мемлекеттік архивінің деректері негізінде жүргізілген талдау кеңестік саясаттың өңірлік деңгейде де жүйелі түрде жүзеге асырылғанын дәлелдейді. 1921–1925 жылдар аралығында Қостанай губерниясының құрамына кірген Қостанай, Денисов және Боровской уездері

бойынша 2 мыңнан астам азаматтың сайлау құқығынан айырылғаны анықталды. Олардың ішінде діни белгілеріне байланысты шектелгендердің саны алты жүзден астам адамды құрап, жалпы шектелгендердің шамамен 30,2 пайызын құрады.

Жекелеген уездер бойынша көрсеткіштер де дін қызметкерлерінің айтарлықтай үлеске ие болғанын көрсетеді. Мысалы, 1923 жылы Қостанай уезінде сайлау құқығынан айырылған 865 адамның ішінде 316 адам дін қызметкерлері немесе олардың отбасы мүшелері болған, бұл жалпы көрсеткіштің 36,3 пайызына тең. 1925 жылы Қостанай уезінде бұл көрсеткіш 44,2 пайызға дейін өскен. Ал Денисов уезінде 1925 жылғы мәліметтер бойынша діни белгілеріне байланысты шектелгендердің үлесі 72,1 пайызды құраған. Бұл деректер өңірде жүргізілген шектеу саясатының айтарлықтай дәрежеде дін қызметкерлеріне бағытталғанын көрсетеді.

Жалпыодақтық көрсеткіштермен салыстырғанда да Қостанай өңіріндегі жағдайдың ерекшелігі байқалады. 1926 жылғы Бүкілодақтық халық санағының мәліметтері бойынша Кеңес Одағы бойынша діни белгілеріне байланысты сайлау құқығынан айырылғандардың үлесі 15,2 пайызды құраған. Ал Қостанай облысы бойынша бұл көрсеткіш екі есеге жуық жоғары болған. Бұл жағдай өңірдегі кеңестік діни саясаттың қарқындылығы мен оның жергілікті әлеуметтік құрылымға тигізген әсерінің айтарлықтай болғанын көрсетеді.

Сонымен қатар зерттеу нәтижелері сайлау құқығынан айыру саясатының тек саяси сипатта ғана емес, сонымен қатар кең көлемді әлеуметтік салдарға ие болғанын көрсетті. Дін қызметкерлері мен олардың отбасы мүшелері қоғамнан оқшауланып, әлеуметтік мәртебесі төмендетілді, экономикалық мүмкіндіктері шектелді және кейінгі жылдары саяси қуғын-сүргіннің жаңа толқындарына ұшырау қаупі жоғары топтардың қатарына енгізілді.

Осылайша, Қостанай облысының материалдары негізінде жүргізілген зерттеу кеңестік кезеңдегі діни саясаттың өңірлік ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар бұл деректер сайлау құқығынан айырылған азаматтардың әлеуметтік құрамын, олардың қоғамдағы орнын және кеңестік биліктің діни институттарға қатысты ұстанған саясатының нақты көрінісін анықтауға жол ашады.

Дегенмен зерттелген мәселе әлі де толық қамтылды деп айтуға болмайды. Архивтік материалдардың толық сақталмауы және кейбір уездер бойынша деректердің жеткіліксіздігі бұл тақырыпты одан әрі терең зерттеуді қажет етеді. Сондықтан алдағы уақытта жаңа дереккөздерді ғылыми айналымға енгізу және басқа өңірлермен салыстырмалы талдау жүргізу кеңестік кезеңдегі дінге қатысты саясаттың ауқымы мен ерекшеліктерін толық түсінуге мүмкіндік береді.

Деректер

Айтмухамбетов и др., 2022 – *Айтмухамбетов А.А., Исмаилов С.С., Табулденов А.Н., Жусупов Р.Б.* 1920–1940 жылдардағы Қостанай облысындағы саяси қуғын-сүргін құрбандары туралы фактілерді зерттеу. Қостанай, 2022. 280 б.

Декреты Советской власти, 1959 – *Декреты Советской власти*. М.: Политиздат, 1959. Т. 2. 644 с.

ҚОМА – Қостанай облыстық мемлекеттік архиві.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары, 2022 – Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Мемлекеттік комиссияның материалдары. Т. 18. Қостанай, 2022. 512 б.

Әдебиеттер

Алпыспаева, 2023 – *Алпыспаева Г.А.* Репрессии против духовенства в Казахстане (1920-1930-е годы) // Сейфуллинские чтения-19. Астана, 2023. 372 с.

Андреев, 1990 – *Андреев В.П.* Руководство Коммунистической партией городскими советами РСФСР (1926–1937). Томск, 1990. 235 с.

Белонковский, 2009 – *Белонковский В.Н.* Лишение избирательных прав как мера юридической ответственности // История государства и права. 2009. № 9. С. 13–16.

Боженко, 1969 – *Боженко Л.И.* Соотношение классовых групп и классовая борьба в сибирской деревне. Томск, 1969. 212 с.

Бродович, 1925 – *Бродович С.М.* Советское избирательное право. Л., 1925. 132 с.

Булгынбаева, 2024 – *Булгынбаева А.К.* Лишение избирательных прав служителей духовности и мулл в Восточном Казахстане // Вестник БГУ. 2024. Вып. 1. С. 14–21.

- Валуев, 2012 – *Валуев Д.В.* Лишенцы в системе социальных отношений (1918–1936 гг.). Смоленск, 2012. 232 с.
- Владимирский, 1921 – *Владимирский М.* Организация советской власти на местах. М., 1921. 144 с.
- Гурвич, 1929 – *Гурвич Г.С.* Основы советской конституции. М., 1929. 336 с.
- Гущин, Ильиных, 1987 – *Гущин Н.Я., Ильиных В.А.* Классовая борьба в сибирской деревне (1920 – середина 1930-х гг.). Новосибирск, 1987. 312 с.
- Добкин, 1992 – *Добкин А.И.* Лишенцы 1918–1936 гг. // Звенья. Исторический альманах. М.-СПб., 1992. Вып. 2. С. 600–628.
- Дуксин, 2009 – *Дуксин П.А.* Лишение избирательных прав граждан по советскому законодательству // Конституционное и муниципальное право. 2009. № 5. С. 20–23.
- Каврайский, Хамармер, 1929 – *Каврайский Б., Хамармер И.* Уроки классовой борьбы: Итоги выборов Советов в Сибири. 1928-1929 гг. Новосибирск, 1929. 120 с.
- Карпычева, 2009 – *Карпычева Е.В.* Лишение избирательных прав за занятие частной торговлей по Тверскому региону: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2009. 26 с.
- Кириллов, 1996 – *Кириллов В.М.* История репрессий в Нижнетагильском регионе Урала. 1920-е – начало 50-х гг. Нижний Тагил, 1996. Ч. 1. 231 с.
- Кожаева, 2024 – *Кожаева А.А.* Подходы и методы к изучению дискриминационной кампании «лишенчества» // Вестник ТГУ. История. 2024. № 90. С. 130–138.
- Красильников, 1998 – *Красильников С.А.* На изломах социальной структуры. Маргиналы в послереволюционном российском обществе, 1917-конец 1930-х годов. Новосибирск, 1998. 322 с.
- Лепешкин, 1966 – *Лепешкин А.И.* Советы – власть трудящихся. 1917–1936 гг. М., 1966. 535 с.
- Мавлютова, 2009 – *Мавлютова З.Ш.* Лишение избирательных прав православного духовенства // Вестник ЧелГУ. 2009. № 23 (161). С. 52–57.
- Морозова, 2005 – *Морозова Н.М.* Лишение избирательных прав на территории Мордовии в 1918–1936 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Саранск, 2005. 24 с.
- Өскембаев и др., 2024 – *Өскембаев Қ.С., Ескалиев С.А., Бодеев К.Т.* 1920–1930 жж. кеңес билігінің дінге қарсы күресі // Қарағанды университетінің Хабаршысы. Тарих, философия сериясы. 2024. № 2 (114). 196–206-бб.
- Полякова, 2007 – *Полякова Д.А.* Семья «лишенцев» на Алтае: борьба за избирательные права // Актуальные вопросы истории Сибири. Барнаул, 2007. Ч. 2. С. 65–68.
- Портнов, Славин, 1982 – *Портнов В.П., Славин М.М.* Этапы развития советской Конституции. М., 1982. 310 с.
- Русина, 1997 – *Русина Ю.А.* Характеристика лишенных избирательных прав за связь с религиозным культом на Урале в 1920-1930-е годы // История репрессий на Урале. Екатеринбург, 1997. С. 119–129.
- Русина, 2009 – *Русина Ю.А.* «Нет права голоса – нет доверия»: почему лишенцы ходатайствовали о восстановлении в избирательных правах // Уральский сборник. История. Культура. Религия. Екатеринбург, 2009. Вып. 7. Ч. 1. С. 192–200.
- Саламатова, 2007 – *Саламатова М.С.* «Лишенцы» // Маргиналы в социуме. Маргиналы как социум. Сибирь (1920–1930-е годы). Новосибирск, 2007. 320 с.
- Саламатова, 2016 – *Саламатова М.С.* Выборы в Советской России: законодательство и практика реализации (1918–1936 гг.). Новосибирск, 2016. 434 с.
- Серокурова, 2010 – *Серокурова Л.А.* «Лишенцы» Крымской АССР в контексте социально-экономических и политических процессов: 1921-1936 гг.: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. М., 2010. 28 с.
- Славко, 1995 – *Славко Т.И.* Кулацкая ссылка на Урале 1930-1936 гг. М., 1995. 174 с.
- Смирнова, 2003 – *Смирнова Т.М.* «Бывшие люди» Советской России: Стратегии выживания и пути интеграции 1917–1936 годы. М., 2003. 296 с.
- Стучка, 1929 – *Стучка П.И.* Учение о советском государстве и его Конституции СССР и РСФСР. Л., 1929. 160 с.
- Тихонов и др., 1998 – *Тихонов В.И., Тяжельникова В.С., Юшин И.Ф.* Лишение избирательных прав в Москве в 1920–1930-е годы. М., 1998. 256 с.
- Фёдорова, 2007 – *Фёдорова Н.А.* «Лишенцы 1920-х годов: советское сословие отверженных» // Журнал исследований социальной политики. 2007. Т. 5. № 4. С. 491–522.

- Филимонов, 1960 – *Филимонов В.Г.* Первая советская Конституция. М., 1960. 215 с.
- Фицпатрик, 1990 – *Фицпатрик Ш.* Классы и проблемы классовой принадлежности в Советской России 20-х гг. // Вопросы истории. 1990. №8. С. 16–31.
- Фицпатрик, 2008 – *Фицпатрик Ш.* Повседневный сталинизм. М., 2008. 336 с.
- Фицпатрик, 2011 – *Фицпатрик Ш.* Срывайте маски! М., 2011. 376 с.
- Чистяков, 1984 – *Чистяков О.И.* Конституция РСФСР 1918 г. М., 1984. 208 с.
- Шаповал, 2022 – *Шаповал Ю.В.* Борьба советской власти с мусульманским духовенством в Северном Казахстане // Аль-Фараби. 2022. № 1 (77). С. 153–168.
- Alexopoulos, 2003 – *Alexopoulos G.* Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926-1936. Ithaca, London, 2003. 243 p.
- Brovkin, 1998 – *Brovkin V.* Russia after Lenin: Politics, Culture and Society, 1921–1929. London, 1998. 266 p.

Sources

- Aitmuhambetov et al., 2022 – *Aitmuhambetov A.A., Ismailov S.S., Tabuldenov A.N., Zhusupov R.B.* 1920–1940 zhyldardaghy Qostanai oblysyndaghy saiasi qughyn-sürgin qurbandary turaly faktilderdi zertteu [Study of facts about victims of political repression in Kostanay region in 1920–1940]. Kostanay, 2022. 280 b. [in Kazakh]
- Dekrety Sovetskoi vlasti, 1959 – *Dekrety Sovetskoi vlasti* [Decrees of the Soviet power]. Moscow: Politizdat, 1959. Vol. 2. 644 s. [in Russian]
- GOMA – Qostanai oblystyq memlekettik arkhivi [Kostanay Regional State Archive].
- Saiasi qughyn-sürgin..., 2022 – *Saiasi qughyn-sürgin* qurbandaryn tolyq aqtau zhonindegi Memlekettik komissiyanyñ materialdary [Materials of the State Commission for the complete rehabilitation of victims of political repression]. Kostanay, 2022. Vol. 18. 512 b. [in Kazakh]

References

- Alexopoulos, 2003 – *Alexopoulos G.* Stalin's Outcasts: Aliens, Citizens, and the Soviet State, 1926-1936. Ithaca, London, 2003. 243 p. [in English]
- Alpyspaeva, 2023 – *Alpyspaeva G.A.* Repressii protiv duhovenstva v Kazahstane (1920-1930-e gody) [Repressions against the clergy in Kazakhstan (1920-1930s)]. *Seifullinskie chteniya-19*. Astana, 2023. 372 p. [in Russian]
- Andreev, 1990 – *Andreev V.P.* Rukovodstvo Kommunisticheskoi partiei gorodskimi sovetami RSFSR (1926–1937) [Leadership of the Communist Party by city soviets of the RSFSR (1926-1937)]. Tomsk, 1990. 235 p. [in Russian]
- Belonovskii, 2009 – *Belonovskii V.N.* Lishenie izbiratel'nyh prav kak mera yuridicheskoi otvetstvennosti [Deprivation of voting rights as a measure of legal responsibility]. *Istoriya gosudarstva i prava*. 2009. No 9. Pp. 13–16. [in Russian]
- Bozhenko, 1969 – *Bozhenko L.I.* Sootnoshenie klassovyh grupp i klassovaya bor'ba v sibirskoi derevne [Correlation of class groups and class struggle in the Siberian village]. Tomsk, 1969. 212 p. [in Russian]
- Brovkin, 1998 – *Brovkin V.* Russia after Lenin: Politics, Culture and Society, 1921–1929. London, 1998. 266 p.
- Brodovich, 1925 – *Brodovich S.M.* Sovetskoe izbiratel'noe pravo [Soviet electoral law]. Leningrad, 1925. 132 p. [in Russian]
- Bulgynbaeva, 2024 – *Bulgynbaeva A.K.* Lishenie izbiratel'nyh prav sluzhitelei duhovnosti i mull v Vostochnom Kazahstane [Deprivation of voting rights of spiritual ministers and mullahs in East Kazakhstan]. *Vestnik BGU*. 2024. Iss. 1. Pp. 14–21. [in Russian]
- Valuev, 2012 – *Valuev D.V.* Lishentsy v sisteme sotsial'nyh otnoshenii (1918–1936 gg.) [The disfranchised in the system of social relations (1918-1936)]. Smolensk, 2012. 232 p. [in Russian]
- Vladimirskii, 1921 – *Vladimirskii M.* Organizatsiya sovetskoi vlasti na mestah [Organization of Soviet power locally]. Moscow, 1921. 144 p. [in Russian]
- Gurvich, 1929 – *Gurvich G.S.* Osnovy sovetskoi konstitutsii [Fundamentals of the Soviet constitution]. Moscow, 1929. 336 p. [in Russian]

Gushchin, Il'inyh, 1987 – *Gushchin N.Ya., Il'inyh V.A.* Klassovaya bor'ba v sibirskoi derevne (1920 – seredina 1930-h gg.) [Class struggle in the Siberian village (1920 – mid-1930s)]. Novosibirsk, 1987. 312 p. [in Russian]

Dobkin, 1992 – *Dobkin A.I.* Lishentsy 1918–1936 gg. [The disfranchised 1918–1936]. Zven'ya. Istoricheskii al'manah. Moscow; Saint-Petersburg, 1992. Iss. 2. Pp. 600–628. [in Russian]

Duksin, 2009 – *Duksin P.A.* Lishenie izbiratel'nyh prav grazhdan po sovetскому zakonodatel'stvu [Deprivation of voting rights of citizens under Soviet legislation]. *Konstitutsionnoe i munitsipal'noe pravo*. 2009. No 5. Pp. 20–23. [in Russian]

Karpycheva, 2009 – *Karpycheva E.V.* Lishenie izbiratel'nyh prav za zanyatie chastnoi torgovlei po Tverskomu regionu [Deprivation of voting rights for engaging in private trade in the Tver region]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2009. 26 p. [in Russian]

Kavraiskii, Hamarmer, 1929 – *Kavraiskii B., Hamarmer I.* Uroki klassovoi bor'by: Itogi vyborov Sovetov v Sibiri. 1928–1929 gg. [Lessons of class struggle: Results of Soviet elections in Siberia. 1928–1929]. Novosibirsk, 1929. 120 p. [in Russian]

Kirillov, 1996 – *Kirillov V.M.* Istoriya repressii v Nizhnetagil'skom regione Urala. 1920-e – nachalo 50-h gg. [History of repressions in the izhny Tagil region of the Urals. 1920s – early 50s]. Nizhny Tagil, 1996. Part 1. 231 p. [in Russian]

Kozhaeva, 2024 – *Kozhaeva A.A.* Podhody i metody k izucheniyu diskriminatsionnoi kampanii «lishenchestva» [Approaches and methods to the study of the discriminatory campaign of "lishenchestvo"]. *Vestnik TGU. Istoriya*. 2024. No 90. Pp. 130–138. [in Russian]

Krasil'nikov, 1998 – *Krasil'nikov S.A.* Na izlomah sotsial'noi struktury. Marginaly v poslerevolutsionnom rossiiskom obshchestve, 1917–konets 1930-h godov [At the breaks of the social structure. Marginals in post-revolutionary Russian society, 1917–late 1930s]. Novosibirsk, 1998. 322 p. [in Russian]

Lepeshkin, 1966 – *Lepeshkin A.I.* Sovety – vlast' trudyashchihsya. 1917–1936 gg. [Soviets – the power of the working people. 1917–1936]. Moscow, 1966. 535 p. [in Russian]

Mavlyutova, 2009 – *Mavlyutova Z.Sh.* Lishenie izbiratel'nyh prav pravoslavnogo duhovenstva [Deprivation of voting rights of the Orthodox clergy]. *Vestnik ChelGU*. 2009. No 23 (161). Pp. 52–57. [in Russian]

Morozova, 2005 – *Morozova N.M.* Lishenie izbiratel'nyh prav na territorii Mordovii v 1918–1936 gg. [Deprivation of voting rights on the territory of Mordovia in 1918–1936]. Abstract of PhD thesis. Saransk, 2005. 24 p. [in Russian]

Oskembaev et al., 2024 – *Oskembaev Q.S., Eskaliev S.A., Bodeev K.T.* 1920–1930 zhzh. keñes biliginiñ dinge qarsy küresi [Anti-religious struggle of the Soviet government in 1920–1930]. *Qaragandy universitetinin Khabarshysy. Tarikh, filosofiya seriyasy*. 2024. No 2 (114). Pp. 196–206. [in Kazakh]

Polyakova, 2007 – *Polyakova D.A.* Sem'ya «lishentsev» na Altae: bor'ba za izbiratel'nye prava [The family of the "disfranchised" in Altai: struggle for voting rights]. *Aktual'nye voprosy istorii Sibiri*. Barnaul, 2007. Part 2. Pp. 65–68. [in Russian]

Portnov, Slavin, 1982 – *Portnov V.P., Slavin M.M.* Etapy razvitiya sovetskoii Konstitutsii [Stages of development of the Soviet Constitution]. Moscow, 1982. 310 s. [in Russian]

Rusina, 1997 – *Rusina Yu.A.* Harakteristika lishennyh izbiratel'nyh prav za svyaz' s religioznym kul'tom na Urale v 1920–1930-e gody [Characteristics of those deprived of voting rights for connection with a religious cult in the Urals in the 1920–1930s]. *Istoriya repressii na Urale*. Ekaterinburg, 1997. Pp. 119–129. [in Russian]

Rusina, 2009 – *Rusina Yu.A.* «Net prava golosa – net doveriya»: pochemu lishentsy khodataistvovali o vosstanovlenii v izbiratel'nykh pravakh [“No right to vote – no trust”: why the disfranchised petitioned for the restoration of voting rights]. *Ural'skii sbornik. Istoriya. Kul'tura. Religiya*. Ekaterinburg, 2009. Is. 7. Pt. 1. Pp. 192–200. [in Russian]

Salamatova, 2007 – *Salamatova M.S.* «Lishentsy» [The disfranchised]. *Marginaly v sotsiume. Marginaly kak sotsium. Sibir' (1920–1930-e gody)*. Novosibirsk, 2007. 320 p. [in Russian]

Salamatova, 2016 – *Salamatova M.S.* Vybory v Sovetskoii Rossii: zakonodatel'stvo i praktika realizatsii (1918–1936 gg.) [Elections in Soviet Russia: legislation and implementation practice (1918–1936)]. Novosibirsk, 2016. 434 p. [in Russian]

Serokurova, 2010 – *Serokurova L.A.* «Lishentsy» Krymskoii ASSR v kontekste sotsial'no-ekonomicheskikh i politicheskikh protsessov: 1921–1936 gg. [The disfranchised of the Crimean ASSR in the

context of socio-economic and political processes: 1921–1936]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2010. 28 p. [in Russian]

Slavko, 1995 – *Slavko T.I.* Kulatskaya ssylka na Urale 1930-1936 gg. [Kulak exile in the Urals 1930–1936]. Moscow, 1995. 174 p. [in Russian]

Smirnova, 2003 – *Smirnova T.M.* «Byvshie lyudi» Sovetskoi Rossii: Strategii vyzhivaniya i puti integratsii 1917–1936 gody ["Former people" of Soviet Russia: Survival strategies and integration paths 1917–1936]. Moscow, 2003. 296 p. [in Russian]

Stuchka, 1929 – *Stuchka P.I.* Uchenie o sovetskom gosudarstve i ego Konstitutsii SSSR i RSFSR [The doctrine of the Soviet state and its Constitution of the USSR and the RSFSR]. Leningrad, 1929. 160 p. [in Russian]

Tihonov et al., 1998 – *Tihonov V.I., Tyazhel'nikova V.S., Yushin I.F.* Lishenie izbiratel'nyh prav v Moskve v 1920–1930-e gody [Deprivation of voting rights in Moscow in the 1920–1930s]. Moscow, 1998. 256 p. [in Russian]

МАЗМУНЫ/СОДЕРЖАНИЕ/CONTENT
 ОТАН ТАРИХЫ. 2026. Т. 29. № 2

Мамытова С.Н. ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ОБЛИКА ПАВЛОДАРСКОГО ПРИИРТЫШЬЯ В 1930–1940-Е ГОДЫ.....	429
Ахметжан К.С. ТИПОЛОГИЯ ТРАДИЦИОННЫХ НАВЕРШИЙ КАЗАХСКИХ РЕЛИГИОЗНЫХ И ВОЕННЫХ ЗНАМЕН.....	447
Бабаджанов Б.М., Нурманова А.Ш. «ЖЕЛЕЗНАЯ ПАМЯТЬ» ЗА «ЖЕЛЕЗНЫМ ЗАНАВЕСОМ»: КАЗАХСКИЕ НАДГРОБИЯ СОВЕТСКОГО ВРЕМЕНИ КАК МАРКЕРЫ СОЦИАЛЬНОЙ ПАМЯТИ.....	473
Yergali S.A., Kolukisa H., Shaldarbekova A.B. THE INSTITUTION OF «ZHETI ATA» IN KAZAKH SOCIETY AS A MECHANISM OF SOCIAL REGULATION AND KINSHIP ORGANIZATION.....	488
Toraigyrov Ye.M. TOPICAL ISSUES OF THE IRTYSH TEN-VERST STRIP IN THE WORKS OF MODERN TIMES.....	502
Абуов Н.А., Картова З.К., Алимжанов А.Х. УСЛОВИЯ ПРЕБЫВАНИЯ СОВЕТСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ В ФАШИСТСКОМ ПЛЕНУ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ.....	516
Әуелбеков М.Б., Бахар Х. XII–XV ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАРИХИ МАҢЫЗЫ.....	533
Черниенко Д.А. ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПОВСЕДНЕВНАЯ ЖИЗНЬ Х.А. АРГЫНБАЕВА В ПИСЬМАХ ЕГО КОЛЛЕГ-ЭТНОГРАФОВ.....	548
Iskakova G.Z., Assylbekova A.Z. SHAKARIM KUDAIBERDIULY AND KAZAKH NATIONAL MEMORY	564
Құндызбай Д.Қ., Кенжебаев Ғ.Қ. ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЖЕТІСУ Өңірінен Қытайға босқыншылығы (XX ғ. 30 жж.).....	576
Конкабаева Н.Н., Абдрахманова К.Х. О ТРАКТОВКЕ ЛЕКСЕМ «ТЕНГРИ», «УМАЙ» В КОНТЕКСТЕ ВЕРОВАНИЙ МАМЛЮКОВ-КЫПЧАКОВ В XI–XIV ВЕКАХ.....	590

Сулейменова А.Т. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПАРТИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНДАРЫНЫҢ 1920–1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ «ПАРТИЯЛЫҚ ТАЗАЛАУЛАР» КЕЗІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	602
Молотова Г.М. ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (НА ОСНОВЕ ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКОВ XII–XIII ВЕКОВ).....	619
Мейрманова Г.А., Бейсегулова А.Қ., Алдекен А.С. ҚАЛЫҢМАЛ – ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ИНСТИТУТ: ТАРИХЫ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	629
Алимбай Н. ОДЕЖДА КАЗАХОВ-КОЧЕВНИКОВ (XVIII – ПЕРВОЕ ДЕСЯТИЛЕТИЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ).....	642
Бахтыбаев М.М., Қожас М.Б., Сиздиков Б.С. ГОРОДИЩЕ СЫГАНАК: ДАТИРОВКА ПАМЯТНИКА ПО РЕЗУЛЬТАТАМ РАДИОУГЛЕРОДНОГО АНАЛИЗА.....	695
Шынтаев Н.А., Мусабалина Г.Т., Джолдыбаев Ж.Т. ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРІ: ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР (1991–2023 ЖЖ).....	713
Шашаева М.А. ЖАЗЫҚСЫЗ ЖАЗАЛАНҒАНДАР: «ОТАН САТҚЫНДАРЫНЫҢ ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІ ТУРАЛЫ» ЗАҢЫНЫҢ ӘЙЕЛДЕР ТАҒДЫРЫНА ТИГІЗГЕН АУЫР ӘСЕРІ.....	724
Шолахов М.Г., Габдусалимова М.Г. АНАЛИЗ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ОБ ЕДИГЕ.....	735
Есен С.Ғ. МӘЛЕНБЕРЛІ ҚОРЫМЫ: ЭТНОАРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ.....	755
Жетібаев К.М., Қожас М.Б., Әлімбекұлы Ә. ҚҰЙРЫҚТӨБЕ (КЕДЕР) ҚАЛАСЫНЫҢ РАБАД АУМАҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР.....	764
Муратбаева А.Б. ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ МӘДЕНИ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ҚЫЗМЕТІ: ТАРИХИ-МӘДЕНИ АСПЕКТ.....	777

Оспанова Д.К., Тебаев Д.Б., Мағауянов Д.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ҮКІМЕТТІК ЕМЕС ҰЙЫМДАРДЫҢ 1991–2011 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	787
Қуанбай О.Б. Мурзаходжаев Қ.М. ЖАПОНИЯ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ БАҚ БЕТТЕРІ НЕГІЗІНДЕ (1990–2025).....	805
Алибек С.Н., Кудайбергенова А.И., Тажмуханова Н.Е. РЕПРЕССИВНАЯ ПОЛИТИКА СТАЛИНА В ПЕРИОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ И РАСКУЛАЧИВАНИЯ КАК ТРАГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ (ПО МАТЕРИАЛАМ ГОРОДА ЧИМКЕНТА И ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	817
Жүсінов Р.Б., Нұрышева Г.К. 1920–1930 ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ӨңІРІНДЕГІ ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕРГЕ ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ӨКІМЕТІНІҢ САЯСАТЫ (АРХИВ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	833
Қозыбаева М.М., Жалмағамбетов Е.Ә. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДАН АЙЫРУ ТӘЖІРИБЕСІ: «АЙЫРЫЛҒАНДАР» МЕН «ҚҰҚЫҚСЫЗДАР» КАТЕГОРИЯЛАРЫ.....	851
Хазретәліқызы Р., Тұрсұн Х.М., Сайлаубай Е.Е. МІРӘЛШЕР СЕРАЛИЕВТИҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ МЕН МҰСТАФА ШОҚАЙМЕН БАЙЛАНЫСЫ АРХИВТІК-ТЕРГЕУ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕ.....	866
Калыбекова М.Ч., Чакенова Б.А. КАЗАХИ-ВРАЧИ И ИХ ОБЩЕСТВЕННАЯ И ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КОНЦЕ XIX И 30-Е ГОДЫ XX ВВ.	878
Рахбаев К.К., Избасарова Г.Б. ҚАЗАҚТЫҢ МЕШІТ САЛУ ДӘСТҮРІНІҢ ШЫҢЫРАУ КӨЗДЕРІ (ОРТАҒАСЫРЛЫҚ МЕШІТТЕРДІҢ ЗЕРТТЕЛУІНЕ ШОЛУ).....	890
Нурпейсова Э.Т., Байдалы Р.Ж. ЕЛДЕС ОМАРОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН ҚЫЗМЕТІНЕ ДЕРЕКТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ.....	915
Alpysbes M.A., Arkhymatayeva A.Zh., Kara A. THE INFLUENCE OF THE NATIONAL IDEA ‘OYAN, QAZAQ!’ ON THE SOCIO-POLITICAL THOUGHT OF EASTERN COUNTRIES.....	926
Kochiyev E.R., Kabuldinov Z.E., Aydingün A. THEORIES OF DIASPORAL ETHNIC IDENTITY IN CONTEMPORARY WESTERN HISTORIOGRAPHY (2000–2025).....	939

Ш.Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институты
Алматы қ., Шевченко көш., 28
Тел/факс: +7 727 261 67 19
e-mail: kazhistory@bk.ru
